

Mr. F.H.M. van Spaendonck

Kerken: voorbeeld van een zorgzame samenleving?

In de actuele discussie over een zorgzame samenleving is het nuttig ook stil te staan bij de historische en huidige positie en verantwoordelijkheid van de kerkgenootschappen. Zij legden immers veelal de grondslag van talrijke instellingen van onderwijs en verzorging. Caritas en diaconie waren de kerkelijke pijlers van een veelzijdig netwerk van maatschappelijke zorg. Monumenten van armenzorg, gast- en weeshuizen en scholen herinneren aan de grote betrokkenheid van de kerken bij de samenleving.

Pas in de twintigste eeuw heeft de overgang van de samenlevingszorg naar de overheid zich met een sneeuwbaaleffect ontwikkeld. Waar voorheen de kerken centraal stonden in zorg en onderwijs, is nu hun positie slechts marginaal geworden.

Deze ontwikkeling heeft ertoe geleid dat de brede kerkgemeenschap zich niet of veel minder betrokken en verantwoordelijk weet voor het maatschappelijk veld. De inspiratie van naastenliefde en dienstbaarheid aan de ander was een wezenlijk deel van het kerk-zijn. De abstracte band van burger-overheid en de fiscale concretisering leggen niet dezelfde betrokkenheid.

De terugred van de kerken zelf uit het maatschappelijk zorgveld was aanvanke-

lijk een feitelijke verschuiving van taken naar confessionele instellingen, waardoor de band met de kerkelijke gemeenschap in belangrijke mate bewaard bleef. Ieder kerkgenootschap gaf en geeft op eigen wijze vorm, inhoud en kleur aan deze binding. In de praktijk betekent dit niet enkel een statutaire of bestuurlijke relatie, maar de religieuze dimensie speelt een rol in vraag en aanbod van de dienstverlening.

Secularisatie, professionalisering, schaalvergroting en andere factoren van samenlevingsontwikkeling tasten de positie van de confessionele organisatie en daarmee ook de band met de kerkelijke gemeenschap aan. Ontzuiling betekende veelal het verlies aan herkenbaarheid en verwantschap. Het loskoppelen van dienstverlening van inhoudelijke, ideële achtergronden en inspiratiebronnen leidt wellicht tot technische kwaliteitsverbetering, maar ontnemt de mens sociale en emotionele betrokkenheid bij de dienstverlening als zodanig. De mens is de klant geworden, die zo snel mogelijk weer de eigen vertrouwde sociale omgeving opzoekt.

Mr. F.H.M. van Spaendonck (1942) is juridisch secretaris van het Rooms Katholiek Kerkgenootschap en secretaris van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (C.I.O.) en haar subcommissies.

Deze ontwikkeling van kerkelijke – confessionele – algemene zorg of dienstverlening is globaal geschetst. Zij kan leiden tot de stelling dat de medeverantwoordelijkheid van burgers voor de samenleving en haar instellingen afnam naarmate de godsdienstige of – ruimer – ideële bindingen minder werden of zelfs geheel verdwenen.

Positief geformuleerd: duidelijkheid over de waarden en normen als uitgangspunt van een organisatie schept een grotere persoonlijke binding en verantwoordelijkheid.

Dit roept de vraag op hoe kerkgenootschappen vandaag hun positie tot de samenleving zien. Hoe bevorderen de kerken de inspiratie tot waarden en normen vanuit een religieuze grondslag?

Actuele positie

De positie van de kerkgenootschappen in de Nederlandse samenleving is uiteraard mede bepaald door de overgang van zorgtaken naar overheid en niet-kerkelijke instellingen. De kerken werden veel meer religieuze gemeenschappen, waarin pastoraat, liturgie en sacramenten en voorts caritas en diaconie in afgeslankte vorm centraal staan.

In feite vormen de kerkgenootschappen het spiegelbeeld van de normale non-profit-organisatie. De zoete én wrange vruchten van de verzorgingsstaat zijn hen onthouden. De verklaring daarvoor vormt het begrip 'scheiding van kerk en staat', dat tot op de dag van heden vooral door niet-kerkelijke politici als een Maria-dogma wordt gekoesterd.

Voor de overheid mag en kan alleen relevant zijn dat zij de vrijheid van godsdienst waarborgt en zich onthoudt van inmenging in aangelegenheden van godsdienst en kerken in hun inhoudelijke eigensoortigheid. Dat kan naar mijn mening de enige actuele staatsrechtelijke en staatkundige betekenis van 'scheiding van kerk en staat' zijn. Toetssteen is de eigensoortigheid, die gebaseerd is op de

godsdienstige overtuiging en waarop de kerk en haar leden een beroep doen.

Niet een overbezorgde overheid of volksvertegenwoordiger mag het scheidingsbegrip als argument aanvoeren, zeker niet wanneer een kerkgenootschap zelf geen beroep doet vanwege gevaar voor zijn eigensoortigheid.

Het blijft echter een feit dat het historisch begrijpelijke 'scheiding van kerk en staat' al vele jaren de legitimering vormt voor de uitzonderlijke behandeling van kerkgenootschappen. Vanwege een mogelijke bedreiging van kerkelijke vrijheid onthoudt de overheid als zodanig steun. Anderzijds weerhoudt het scheidingsbegrip de overheid niet, de kerken vele verplichtingen op te leggen, die ook van toepassing zijn op andere non-profit-organisaties.

De vraag rijst dan wel of daardoor 'scheiding van kerk en staat' geen ongelijke behandeling wordt, wanneer dit begrip slechts wordt toegepast als alibi voor staatsonthouding in de rechten-sfeer. De plichten-sfeer blijkt echter in de praktijk voor kerken en haar leden een reële beperking van mogelijkheden te zijn.

Eigen bijdrage

De ongelijke behandeling van kerkgenootschappen door een gedateerde en juridisch aanvechtbare visie op de relatie van overheid en kerken heeft evenwel ook

De visie op de scheiding van kerk en staat is gedateerd en juridisch aanvechtbaar.

positieve aspecten. De staatsonthouding heeft ertoe geleid dat de eigen verantwoordelijkheid van de kerkelijke gemeenschappen op welhaast unieke wijze zorgt voor het voortbestaan.

Op geen enkel ander maatschappelijk gebied dragen de burgers nagenoeg geheel zelf de lasten van hun organisatie. Geen contributieplicht, maar vrijwillige bijdragen maken de exploitatie van de kerkelijke organisatie en de vele taken mogelijk. Met de bijdragen voor missie en zending is de 'eigen bijdrage' jaarlijks ruim een miljard gulden.

Een gelijke behandeling en toepassing van het profijtbeginsel en eigen bijdragesysteem zouden voor menig minister én kerkbestuurder vele zorgen wegnemen. Immers een voorzichtige toepassing op andere non-profit-organisaties zou ook daar eigen verantwoordelijkheid bevorderen en vanzelfsprekend bij de overheid financiële ruimte scheppen.

Uiteraard zou deze ruimte mede kunnen dienen de kerkgenootschappen recht te doen door op bepaalde concrete terreinen de al lang gevraagde steun te geven, waar de kerken werkelijk niet over mogelijkheden beschikken. Hierbij wordt gedacht aan de meer-kosten van de exploitatie van kerkelijke monumenten en vormen van categoriaal pastoraat. Ook dan mogen eigen verantwoordelijkheid en eigen bijdrage randvoorwaarde zijn.

Kerken als voorbeeld?

Het is een onbetwist gegeven dat naarmate duidelijkheid (en zekerheid) over geloofswaarheden groter is in een kerkgenootschap, ook de betrokkenheid van kerkleden toeneemt in actieve deelname en in bijdragen.

Het omgekeerde beeld treft men aan in grote volkskerken, die als zodanig minder eenheid van opvatting vertonen en minder participatie in inhoudelijke en financiële zin kennen. Dit gaat overigens weer niet op voor bepaalde actieve stromingen, die door hun duidelijkheid weer sterkere bin-

ding scheppen.

Niet alleen de duidelijkheid over de waarden en normen, maar ook de nabijheid van organisatie en dienstverlening bevorderen betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Kerkleden staan voor hun lokale kerk, vechten voor het behoud van hun kerkgebouw.

Vooraf het reformatorische kerktype maakt duidelijk dat de lokale kerk een goed voorbeeld van decentralisatie en democratisering kan zijn. De lokale kerkleden weten zich verantwoordelijk en aanspreekbaar voor hun eigen kerk. Als kanttekening van katholieke huize is de vraag te stellen of de regelgeving niet van bovenlokaal niveau dient te zijn. Rechtszekerheid en gelijke behandeling, maar ook de kwaliteit van regelgeving en kostenoverwegingen leiden mijns inziens tot een voorkeur voor een algemene kaderregeling, waarbij lokaal ruime uitvoerende beleidskeuzen mogelijk moeten zijn.

Ook dit kan een voorbeeld voor de overheid zijn, die in een doorgeslagen decentralisatie de werkgelegenheid voor juristen drastisch lijkt te verruimen. Een interessant voorbeeld is de herziene Wet op de bejaardenoorden, waar twaalf provincies, vier grote steden en het Ministerie van W.V.C. ieder hun eigen kwaliteits- en subsidie-regelingen opstellen. Een bijzondere vorm van centrale deregulering!

De religieuze dimensie in een zorgzame samenleving

Niet alleen als geestelijke verzorging, maar ook als inspiratiebron voor waarden en normen verdient de religieuze dimensie haar eigen plaats en functie in maatschappelijke organisaties en dienstverlening. Die religieuze dimensie is een gelijkwaardige functie, die alleen geïntegreerd in het totaal van functies nuttig en vruchtbaar is.

In die zin kan confessionaliteit een eigentijdse, zinvolle betekenis hebben en bijdragen tot inhoudelijke fundering van zorg en dienstverlening, die niet alleen

oog heeft voor eigen kwaliteit, maar ook dienstbaar is aan de mens.

Helaas blijkt niet enkel historisch anti-confessionalisme of verzuilingsvrees de erkenning van godsdienst of levensovertuiging als een geïntegreerd functionerende bron van waarden en normen te blokkeren. Velen beschouwen religie vooral als een individuele motivering en inspiratie. Ook de eigen CDA-geschriften zijn terughoudend in de concretisering van de eigen functie van de religieuze dimensie.

Hoezeer geloof en godsdienst van een andere orde en inhoud zijn, het blijft een feit dat hun betekenis en functioneren door en voor mensen moet geschieden in concrete verhoudingen. Dit verlangt overleg en communicatie. De vanzelfspre-

kendheid van deelname en presentie van allerlei maatschappelijke organisaties in volksvertegenwoordiging, politieke partijen en hun programma's blijkt niet te gelden voor de kerkgenootschappen. Kerkelijk amateurisme of profitisme kan daarvoor niet het excuus zijn.

Een zorgzame samenleving is niet enkel de zorg van boeren en middenstand, van werknemers en werkgevers, van onderwijs en cultuur, maar ook van kerkgenootschappen.

